ביה"ס לאדריכלות ע"ש דוד עזריאלי
הפקולטה לאמנויות ע"ש יולנדה ודוד כץ
אוניברסיטת תל אביב

סטודיו לשימור -
יפו ההיסטורית
"שימור במרחבי מבוכה"

Preservation Studio -
Preservation in Confusion spaces -
Historic jaffa

סמסטר ב' תשע"ט

יום א' -16.00-19.00

יום ד'- 10.00-15.00

8ש"ס

סוג המסגרת: סדנה

פרופ. אדריכל אמנון בר אור

דואר אלקטרוני : amnon@baror-arc.com

ימים ושעות קבלה :

יום א' – 16:00 – 19:00

יום ד' – 10:00 – 16:00

ולפי תאום טלפוני מראש

הקדמה:

שימור המורשת הבנויה ושימור נופי תרבות מהווים תפקיד מרכזי בתכנונם ובבנייתם הראויה של מרחבי המחייה העתידיים.

ההמשכיות, כערך יסוד תרבותי, נכון שיהיה מרכיב עיקרי בחינוכם ובעיסוקם המקצועי של המתכננים, האדריכלים ואדריכלי הנוף האחראים ישירות לעיצובם של המרחבים הבנויים והפתוחים של חיינו. אין מדובר רק בבחינת השורשים וההתייחסות התיאורתית לעבר, אלא בבחינת ערכי תרבות מוחשיים ובלתי מוחשיים ושילובם במערכות השיקולים הרבות בשדה התכנון והפיתוח.

הכרת הקיים והבנת "רוח המקום" הם בסיס מחייב לכל הבא לתכנן ולפתח באזורים ובאתרים היסטוריים בנויים, אשר חוו טראומות קולקטיביות ואשר הותירו צלקות מוחשיות ובלתי מוחשיות במקום.

ההמשכיות והשינוי המתמיד דרים בכפיפה אחת והמתח שביניהם הוא הכוח העיקרי היוצר את איכותם המיוחדת של האתרים ההיסטוריים הפוסט טראומתיים המטופלים.

העצמת חשיבותו של השימור גדלה בד בבד עם ההאצה בתהליכי הפיתוח והסכנה שבמחיקת העבר. הצורך בהתחדשות עירונית של רקמות בנויות והציפוף המתחייב תוך היתכלותם של משאבי הטבע הזמינים והנוף הפתוח.

העיסוק במורשת הבנויה ונופי תרבות הוא עיסוק בהיסטוריה ובתרבות ועל כן מתקיים בסטודיו דיון מתמשך המבקש לבחון את שילובו של הקיים ושל המודחק בתהליכי הפיתוח והשינויים המתמשכים.

תהליך העבודה בסטודיו לשימור מתחיל במחקרים היסטוריים וחקר האתר . עבודה זו מסתכמת בהכנת תיעוד אורבני-מתחמי וציון הערכים השונים שאותרו בו. חיבור מקורי של "**מסמך משמעות תרבותית**" של האתר.

ככל שההכרות עם האתר הולכת וגדלה – מתבררת מורכבותו. הסטודיו לשימור מבקש להגדיר את "מרחבי המבוכה" ואת ההשפעה של המרחב על רגשות התושבים ועל רגשותינו.

חלק מהפעילות במפגשי הסטודיו יערכו בשיתופו וייעוצו של פסיכואנליטיקן מומחה בנושא.

הכרת מורכבות האתר וערכיו השונים תוך בחינת צרכי העיר והאוכלוסיה במקום תאפשר גיבוש פרוגרמה תכנונית מותאמת המבקשת לתת מענה לדרישות הקהילה המקומית ולצרכיה בהווה ובעתיד.

האתרים הנבחרים לסמסטר זה הם :

- יפו העתיקה בתחום החומות ההסטוריות
- יפו ההיסטורית מהתקופה העותומנית המאוחרת והתקופה הבריטית (עד שדרות ירושלים במזרח)
- בתי הבארות במרחבי פרדסי יפו לשעבר, ובתוך שכונות השיכונים בהווה.
- שרידי שכונת אל מנשייה.

לעיר יפו היסטוריה ארוכה ופתלתלה. היא נכבשה שוב ושוב ע"י האימפריות השונות וכך היא נהרסה ונבנתה מחדש פעמים רבות. במהלך הדורות מבקרים שהגיעו לנמל יפו תיארו אותה, לעיתים כמקום חרב ומנוון ולעיתים כעיר נמל משגשגת. יפו, בדומה לערים היסטוריות אחרות, היא עדות לעוצמתה וחשיבותה של העיר כמבנה שלטוני ותרבותי. ובכל זאת, למרות שרידותה של יפו, השינויים הגיאו-פוליטיים באזור הטביעו חותמם על העיר שוב ושוב.

האירוע המשמעותי ביותר בעיצוב פניה של יפו במאה השנים האחרונות וכפי שאנו מכירים אותה כיום הוא עקירתם של תושביה הערבים וסיפוחה של יפו המרוקנת לעיריית תל אביב. העיר יפו שהייתה אמה-הורתה של תל אביב והמרכז התרבותי והכלכלי של האוכלוסיה הפלסטינית הפכה להיות לנספח שאחרי המקף. ההרס הנרחב של העיר העתיקה וסביבותיה, שהחל עוד תחת שלטון המנדט נמשך עם הרס מנשייה ומבנים רבים בשכונות העיר. טראומה ארובאנית ואנושית שחזרה על עצמה פעמיים כאשר פונו התושבים היהודים ששוכנו בבתים המפונים. מדיניות זו יצרה שכונות של שיכונים שאוכלסו בתושבים יהודים וערבים שאינם בני יפו. מדיניות זו ממשיכה להדהד עד היום בעיר והיא ניכרת במבנה הפיזי, במורכבות החברתית - תרבותית, בדיור ובכלכלה.

במובנים רבים שרשרת האירועים המטלטלים שהעיר חוותה הפכו אותה למקום מתעתע וקשה לקריאה. המבנים ההיסטוריים שלא נהרסו נותרו בחלקם כשמורה מנותקת מהעיר המתחדשת, שכונות השיכון הפכו לשכונות סיכון נפיצות עם יחסים מורכבים בין התושבים עצמם ובין התושבים לעיריית תל אביב ולמדינה, ולבסוף פרוייקטיי המגורים החדשים של שנות ה 90 שייצרו קהילות מסוגרות ליהודים עשירים בלב יפו, מעידים יותר מכל על המבוכה והחשש שיפו מעוררת גם אצל אוהביה - תושביה הוותיקים והחדשים. הצמיחה האדירה של תל אביב שינתה את יפו בכל מובן. תל אביב זולגת אל יפו ולעיתים נראה שהיא עומדת ל'הלבין' אותה, אך למרות זאת, יפו ממשיכה להוות גורם למבוכה ואי נחת ביחסים בין הערים.

בפרויקט זה נבקש לחקור את יפו דרך הפריזמה של הטראומה האנושית והאורבאנית ותוצריה - הבושה והמבוכה, בהתגלמותן הפיזית, המרחבית, החברתית, והתרבותית. העבודה שתעשה ביפו, תהווה חלק מאסופת מחקרים שנעשים כיום בערים שונות בעולם תחת הכותרת ו Architecture of Shame ובגרסתה המקומית תקרא ~'**שימור ומבוכה**'. מטרת המחקר המעשי תהיה לבדוק את השפעת הטראומה האורבנית על המרחב באזורי קונפליקט ומחלוקת ולהציע דרכי התמודדות, באמצעות מחקר – מודעות – שימור - ארכיטקטורה. אנו מאמינים שניתן יהיה ללמוד מההשוואה של סביבות מבוכה בנויות וההתערבויות מוצעות בהם. המחקר יתבצע בעיקרו במסגרת שיעורי סטודיו ותיאוריה במחלקות לארכיטקטורה באוניברסיטת תל אביב ובצלאל.

אין לי עדין שם או הגדרה קולעת לשיווק הסטודיו והרעיון, אולם נראה לי כי נעסוק <u>במרחבי מבוכה</u>.

נראה כי המרחב המופרע והפוסט-טראומטי של כל אחת משתי הערים, משרה תחושה של <u>מבוך.</u>

מקום ללא אוריינטציה. מקום של תפניות והפתעות ללא סוף. מקום של דרכים ללא מוצא-מקום של מבוכה .

בעזרת מומחים, ננסה לחקור את המקום. לנסות להבינו כמיטב יכולתנו ובעיקר לנסות ולהבין את פשר המבוכה שבמקום.

Conservation of the built heritage and cultural landscape is a key role in building worthy of future living spaces.

Continuity , as fundamental cultural right to be a major component of their education and professional careers of planners, architects and landscape architects responsible directly to the planning of built and open spaces of our lives. This is not merely a theoretical approach to the past, but a cultural value tangible and intangible assets in the design field.

Knowledge and understanding of current "Spirit of Place".

Strengthening the importance of conservation has grown in tandem with the acceleration of the development process, the need for urban regeneration of existing tissues, with increased density required and impoverish of available natural resources and the open landscape.

Practice the built heritage and cultural landscape is engaging history and culture and therefore there is an

ongoing discussion in the studio seeks to examine the integration of existing development processes and continuous change.

What are "confusion spaces"?

How can we start to approach those 'post-traumtic' places?

Conservation studio work process begins with historical research and study of the site. This work amounts to preparing documentation and an original essay of "document the cultural significance" of the site.

The chosen sites this semester:

- OLD CITY OFF JAFFA
- HIS JAFFA
- WELL HOUSES
- AL MANSHIC QR

- **תיאור הקורס**:

הסטודיו לשימור מהווה התנסות בעיסוק האדריכלי בתוך סביבה בנויה בעיר היסטורית שתחילתה ?

במהלך הסמסטר יודגשו הנושאים הבאים:

1. תיעוד תהליכי הבניה וההתפתחות של העיר והאזור החל מ עד ימינו.
2. תיעוד תהליכי הרס בניה ושינויים במהלך המאה ה-21-20.
3. הגדרת הערכים לשימור.
4. כתיבת מסמך המשמעות התרבותית של המקום הכולל גם את המשמעות של "מרחב המבוכה".
5. שיתוף פעולה עם מתכננים וחוקרים מאתרי מבוכה אחרים בארץ ובעולם.
6. פרוגרמות תכנוניות המבוססות על מסמך המשמעות התרבותית הרלוונטי.
7. תכנון רעיוני ותכנון מוקדם לאתרי שנבחרו.

דרישות הקורס

נוכחות, השתתפות, קריאה, כתיבת עבודות ,תיעוד ותכנון

- נוכחות חובה
- עבודה בקבוצות
- השתתפות פעילה במטלות הסטודיו ובדיונים
- חובת השתתפות בסיורים.
- חובת הכנת הרצאות בפני חברי הסטודיו
- חובת תיעוד מקדים לאתר וסביבתו
- השתתפות סדנת יפו- MATTERA
- -הגשות (בהתאם לדרישות בי"ס)

מרכיבי הציון הסופי

נוכחות – 15%

עמידה בהצלחה בכל מטלות הסטודיו – 60%

השתתפות בכל הסיורים – 10% (כולל סיורים בתירה MAT)

השתתפות פעילה במהלך כל הסטודיו- 15% (תערוכה לגמר סיום הסמסטר)

נושאי הקורס (נתון לשינויים)

תרגיל 1 :

- "הקדמה והסברים על דרישות הסטודיו ומהלכו"
- הכרת הנושא.
- השתלמות בנושאים היסטוריים הקשורים לתולדותיה של העיר, בדגש על
- שינויים במערך האורבני לאור השינויים הפוליטיים והחברתיים.
- שינויים באדריכלות המקום
- ארכאולוגיה
- מרחבי מבוכה ואדריכלות פוסט-טראומית.

תרגיל 2 : **היכרות עם האתר**

ריכוז עבודות תיעוד בהסתמך על עבודת התיעוד והחומרים הקיימים , במחקר ובספרות. (קבוצתי)

- מחקר ותיעוד היסטורי
- סקר פיזי
- ניתוח אורבני היסטורי
- ניתוח אדריכלי היסטורי

- ניתוח סטטוטורי
- הגדרת מרחב המבוכה ומאפייניו באתר הנבחר
- ניתוח ערכים וניסוח מסמך "**משמעות תרבותית** "

תרגיל 3 : **הדיאלוג בין העבר להווה והחלומות לעתיד**

גיבוש פרוגרמה לאתר הנבחר

תכנון מתארי באתר חסר ודאות

הצעה ראשונית לפיתוח, שימור והסבת מרחב המבנים לשימוש הקהילה

חזון עתידי לאתר הנבחר

תרגיל 4 : **הצעה לתכנון**

התערבות תכנונית באתר- הצעה להתערבות תכנונית בהתחשב בערכי השימור.

במהלך הסטודיו ידרשו הסטודנטים להצעות תכנון תוך התמודדות עם ערכי השימור על האתר כפי שנוסחו על ידם ובו בזמן מתן מענה לדרישות הפרוגרמה .

התוצרים הנדרשים יהיו :

1. מסמן משמעות תכנונית.
2. פרוגרמה לאתר הנבחר.
3. תכנון אדריכלי רעיוני מוקדם

תאריך ההגשה הסופית יקבע ע"י הנהלת ביה"ס

ההגשה תהיה בשני פורמטים מחייבים :

חוברת A-3 וCD של העבודה הכוללת

העותק הדיגיטלי יימסר לידי המנחה.

בתום הסטודיו תערך תערוכה בשיתוף גורמים נוספים.

ביבליוגרפיה:

- אוחנה דוד ורוברט ויסטריך, "מיתוס וזכרון", מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, תשנ"ז 1997, מבוא עמ' 37-11.
- אלמוג, עוז, פרידה משרוליק ,"שינוי ערכים באליטה הישראלית", אוניברסיטת חיפה/כנרת, זמורה ביתן, דביר, 2004.
- אריאל/א. שילר, "יפו ואתריה", קרדום, חוברת 15, אריאל, ירושלים, 1981.
- אריכא יוסף, "יפו / מקראה ספרותית – היסטורית, פרקים בדברי ימי העיר מראשיתה ועד ימינו", הוצאת עיריית ת"א יפו, האגף לחינוך, 1968.
- בורס ניר חיים, "כוונות רומנטיות בארכיטקטורה: ארץ ישראל 1920 עד 1940", חיבור מחקר לשם קבלת תואר דוקטור למדעים, חיפה - טכניון, 1998.
- בנאי מיקי, "לצעוד על זכרונות, שייח מוניס תל אביב", מיקי בנאי, אשקלון, 1995.
- בן ארצי יוסי, "מגרמניה לארץ הקודש", התיישבות הטמפלרים בארץ ישראל, יד בן צבי, ירושלים, 1996.
- בן שחר פנחס, "בתי יפו תל אביב מספרים, תולדותיה של העיר העברית הראשונה", משרד הביטחון, 1991.
- ברגר תמר, "דיוניסוס בסנטר", הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1998.
- ברכה חיוטין ומיכאל חיוטין, "אדריכלות החברה האוטופית", הוצאת מאגנס 2010.
- גביש דב, "מבצע יפו 1936 – שיפור קודוניאלי של פני העיר", בתוך משה ברור (עורך), ארץ ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה (כרך י"ז ספר אברהם יעקב ברוור), החברה לחקר ישראל, עמ' 66 – 73.
- גוטמן נחום ואהוד בן עזר, "בין חולות וכחול שמים", הוצאת "יבנה" בע"מ, 1984.
- גוטמן נחום, "עיר קטנה ואנשים בה מעט", דביר, ת"א, 1999.
- גוטמן נחום, "שביל קליפות התפוזים, הרפתקאות מראשית ימי ת"א", יבנה, ת"א, 1989.
- גרואג שמואל, "השימור הסמוי מן העין: על הקשר שבין שימור, הריסה ומחיקה", בתוך מיכל צדרבאום וניצן קלוש צ'צ'יק (עורכות), הוספות: אדריכלות על רצף הזמן (קטלוג הביתן הישראלי בתערוכה הבינלאומית ה- 11 לאדריכלות בוונציה), משרד המדע, התרבות והספורט ומשרד החוץ, ירושלים, 2008, עמ' 41-45.
- גרואג שמואל, "לוביה ביער לביא: על שימור המורשת הפלסטינית הבנויה בישראל", בתוך חיים יעקובי וטובי פנסטר (עורכים), זיכרון, השכחה ו(ה)בניית המרחב, מכון ון ליר, ירושלים, 2011, עמ' 209 – 177.
- גרנובסקי יוסי ויוסף עספור, "פניך ולא הירח, יפו!, מחרוזת סיפורים מעברה של עיר", בחסות: צע"ד את"י – עמותה לקידום דו קיום ערבי יהודי וקידום הספריות הציבוריות בישראל ובחסות עיריית ת"א – ספריית שער ציון בית אריאלה, דפוס בני שאול, 2005.
- דן, י. "חיי העיר בארץ ישראל בשלהי העת העתיקה", ירושלים, 1984, עמ' 43 -17.
- דרויאנוב, א. "ספר תל אביב כרך ראשון", ועדת ספר ת"א בהשתתפות העירייה, ת"א, תרצ"ו.
- "הבית הערבי הארץ – ישראלי: עיון מחודש", רבעון קתדרה, חלק א', הוצאת יד יצחק בן צבי, אוקטובר 1998.
- הורוביץ גילה (עורכת), "סיפורה של מצדה – תגלית מן החפירות, המכון לארכיאולוגיה", האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1993.

- הירשפלד, י. "בית המגורים הארצ-ישראלי בתקופה הרומית – ביזנטית", יד יצחק בן צבי, 1987.
- הלמן, ע. "התגבשותן של חברה אזרחית ותרבות עירונית בתל אביב בשנות העשרים והשלושים", עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2000.
- המוסד הלאומי לממורשת, "המורשת הלאומית , איך שומרים עליה? בית מירי", מלון אלבוסתאן, בירות, 1997, (בערבית).
- המעגל חוני, "חמדת ליבי", ידיעות אחרונות.
- "התמורות בתרבות המגורים במאה התשע-עשרה", קתדרה גליון 09, חלק ב', הוצאת יד יצחק בן צבי, אוקטובר 1998.
- ויס עקיבא אריה, "ראשיתה של תל אביב, תולדות ייסוד העיר ורשימת יומן", עיינות, תשי"ו/תשי"ז.
- זאבי רחבעם, "יפו בראי הימים", מוזיאון הארץ, תל אביב, 1985.
- ח'מאיסי, ר.(D.N), "חסמים בפני שימור המורשת הערבית הבנויה", http://www.iaa-conservation.org.ilqarticle_item_heb.asp?id=93&subject_id=37
- ח'מאיסי, ר. וויסין, ע. "תכנית אב לשימור והחייאה של העיר העתיקה, רמלה", הפרויקט הוכן במסגרת "פרויקט ערים מעורבות" המנוהל ע"י שתיל, ר.א.ב הנדסה וג'פרא, כפר כנא, 2007.
- טולקובסקי שמואל, "תולדות יפו", דביר, תל אביב, 1926.
- טוראן, א. "תל אביב בשנות העשרים והשלושים: אידיאולוגיות מתחרות בעיצוב דמות המטרופולין הציוני", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, חוברת ב' כרך ראשון, ירושלים, 1990, עמ' 391 – 396.
- יבין שמואל, "באוהאוס ביפו, אדריכלות מודרנית בעיר יפת ימים", מרכז הבאוהאוס ת"א.
- יהב דן, "חיי התרבות והכלכלה ביפו שלפני הנכבה", צ'ריקובר, רמת שרון, 2007.
- ינון יעקב, "סביב ככר השעון, לסייר ביפו עם יד בן צבי", יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2001.
- כץ יוסף, "לעצור את הדחפור: הקמתם של הכלים המוסדיים לשמירת ערכי טבע, הנוף והמורשת ההיסטורית של מדינת ישראל" אוניברסיטת בר – אילן, רמת גן, 2004.
- כרמיאל בתיה, "קורבמן – צלם תל אביבי אחר 1919 – 1936", יד יצחק בן צבי, 2004.
- לוי קרלו, "ארץ שכוחת אל", עם עובד, 1961.
- לוין מיכה, אבן זהר . א, "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל – 1886- 1948",דיון, קתדרה מס' 16, ירושלים, 1980, עמ' 206-161.
- לוין מיכה, "ריכרד קאופמן – חלוץ תכנון ערים וכפרים בארץ ישראל", קו (1980) עמ' 47 – 57.
- לזר ליטאי חיים, "כיבוש יפו", של"ח, תל אביב, 1951.
- לימור אורה, "מסעות ארץ הקודש, עולי רגל נוצרים בשלהי העת העתיקה", יד בן צבי, ירושלים, 1998.
- ליצ'פילד נתנאל ויוסף שביד, "שימור מורשת הבינוי בישראל", מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1986.
- "למה הרסו את גימנסיה הרצליה? היבטים בשימור מבנים היסטוריים", המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות, החברה להגנת הטבע, משרד החינוך והתרבות המרכזים הפדגוגיים, 1996.

- "יפו מבט אל עג'מי – דיוקן אדריכלי", עיריית תל אביב יפו, מנהל הנדסה, אגף תכנון ובינוי ערים, צוות תכנון יפו: דורון צפריר, סרג'יו לרמן ואחרים.
- מונטרסקו דניאל ורועי פביאן, "כלוב הזהב: ג'נטריפיקציה וגלובלייזציה בפרויקט גבעת אנדרומדה, יפו", תיאוריה וביקורת 23, ירושלים, 2003, עמ' 175 – 141.
- מוריס בני, "1948: תולדות המלחמה הערבית – ישראל הראשונה", עם עובד, תל אביב, 2010.
- מזאוי אנדרה אליאס ומכרם ח'ורי מח'ול, "המדיניות המרחבית ביפו 1990 – 1948", עיר ואוטופיה: אסופת חומרים – 80 שנה לתל אביב, החברה הישראלית למו"ל, תל אביב.
- מרום, נתי, "עיר עם קונספציה", הוצאת בבל ומשכל, 2009, ת"א.
- נחמיאס דוד וגילה מנחם, "מחקרי תל אביב יפו: תהליכים חברתיים ומדיניות ציבורית כרך א'", רמות, ירושלים, 1993.
- נחמיאס דוד וגילה מנחם, "מחקרי תל אביב יפו: תהליכים חברתיים ומדיניות ציבורית כרך ב'", רמות, ירושלים, 1997.
- נצן – שיפטן אלונה, "בתים מולבנים", תיאוריה וביקורת 16, 2000, עמ' 227 – 232.
- עזריהו מעוז, "הטבע העניק לנו את הים – מתווה להיסטוריה תרבותית של תל – אביב- 1918 – 1948", אופקים בגיאוגרפיה 53, תשס"א 2001, עמ' 112-95.
- עזריהו מעוז, "מגדלי המים בנוף הזכרון", קתדרה, 79, ירושלים, תשנ"ו 1996, עמ' 173-160.
- עזריהו מעוז, "שלד הברזל שותק כמו רעי: סיפורם של שרידי המשוריינים בשער הגיא", קתדרה 106, תשס"ג 2002, עמ' 138 – 119.
- עזריהו מעוז, "תל אביב העיר ה(א)מיתית", מיתוגרפיה היסטורית מכון בן גוריון, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2005.
- עלייאן, מ. "שימור המורשת התרבותית, לקראת אסכולה ערבית לשימור המורשת התרבותית וניהולה", עאלאם אלמערפה, חוברת מס' 322, כווית, 2005, (בערבית).
- עמית עירית, "שימור נכסי מורשת – מנוף לפיתוח כלכלי תיירותי במושבות העליה הראשונה זכרון יעקב ומזכרת בתיה", מחקרי יהודה ושומרון, 11, רשות המחקר מכללת יהודה ושומרון, אריאל, תשס"ב 2002, עמ' 250 – 237.
- עמית עירית ועמרם גבריאל, "שימור ופיתוח – הקשר בין תמורות במרכז הישן של ת"א לבין שימור", מחקרים בגיאוגרפיה של ישראל, ט"ז המחלקה לגיאוגרפיה והאוניברסיטה העברית, ירושלים, תשס"ג 2002, עמ' 289 – 316.
- עמית עירית ואיתמר בן דוד, "חזות ותדמית – לבנת הסיליקט וביטוייה בנוף הבנוי של המרכז הישן של ת"א, ירושלים וארץ ישראל", תשס"ד 2003, עמ' 224 – 197.
- עמית - כהן עירית, " מעמדם ערכם ושימורם של נכסי מורשת תרבותית בנויה במושבים", אופקים בגיאוגרפיה 59, תשס"ד 2004, 149 – 129.
- עמית - כהן עירית, "נופי מורשת תרבותית בקיבוץ – ערכים, נכסים, שימור ופיתוח כלכלי", אופקים בגיאוגרפיה 66, תשס"ו 2006, עמ' 154 – 175.
- פביאן רועי, "יפו: הערה לתובנה פוליטית אורבנית", מקרוב: כתב עת לספרות וחברה, 2001.
- פוקס רון, "הבית הערבי בארץ ישראל", קתדרה מס' 89, ירושלים, דצמבר, 1998 , עמוד 83 - 126
- פוקס רון, "הבית הערבי בארץ ישראל", קתדרה מס' 90, ירושלים, דצמבר, 1998, עמוד 53- 86

- פז יאיר, "שימור המורשת האדריכלית בשכונות הנטושות לאחר מלחמת העצמאות", קתדרה 88, 1998, עמ' 95 – 134.
- פיירברג חיים, "ת"א – יפו צבעים רבים לה", וילנסקי הוצאה לאור, ת"א.
- פפה אילן, "ה"הטיהור" של הערים הפלסטיות באביב 1948", מטעם דן, 1948.
- צלמונה יגאל, מנור פרידמן תמר (אוצרים), "קדימה- המזרח באומנות ישראל", מוזיאון ישראל, ירושלים, 1998 (קטלוג 404).
- קדמן נגה, " בצדי הדרך ובשולי התודעה", ספרי נובמבר, ירושלים, 2008.
- קינן , ע. "שימור אתרי התיישבות היסטוריים", חוברת שימור מבנים ואתרי התיישבות היבטים ערכיים ומשפטיים, מרכז מחקר למורשת הארכיטקטורה – הטכניון חיפה, ירושלים, 1991.
- קפלן יעקב, "הארכיאולוגיה וההיסטוריה של תל אביב יפו מהימים הקדומים ביותר עד התקופה הערבית", מסדה, תל אביב, 1959.
- קפלן מוטי, "תכנית אב לפיתוח התיירות ביפו", משרד התיירות, החברה הממשלתית לתיירות המשלימה ליפו- עיריית תל אביב יפו, 2000.
- קרק רות, "יפו צמיחתה של עיר, 1799 – 1917", הוצאת ספרים אריאל, ירושלים, 2003.
- רגב יואב, "יפו : מאה שנה ושנה 1921 – 1820", החברה להגנת הטבע, תשמ"ה 1984.
- רוזן, מ'. "אומנות הבנייה והעיטור המוסלמים בירושלים", פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים, יד יצחק בן צבי, 1979.
- רוטברד שרון, "עיר לבנה עיר שחורה", בבל, 2005.
- רוקח יצחק, "פרדסים מספרים", מסדה, תל אביב, 1970.
- ריצ'רד אינגרסול, " **מוניו גיתאי-וינרויב: ארכיטקט באוהאוס בארץ-ישראל"**
- רם חנה, " היישוב היהודי ביפו בעת החדשה : מקהילה ספרדית למרכז ציוני 1839 - 1939", ועד הקהילות הספרדיות לתל אביב יפו ומחוז מרכז, כרמל, ירושלים, 1996.
- שביט, י. וביגר, ג. "ההיסטוריה של תל אביב, משכונות לעיר 1909 – 1936, תל אביב, 2000.
- שבייד, א. טרנר, מ. וסולר, ג. "שימור ושיקום הבנייה בישראל", מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1986.
- שור נתן, "מסע אל העבר, מסה על העבר" לתולדות התקופות הממלוכית והעותומנית בארץ ישראל", אריאל, ירושלים, 1988.
- שור נתן, "ספר הנוסעים לארץ ישראל במאה ה- י"ט", ירושלים, 1988.
- שחורי, א. "חלום שהפך לכרך. תל אביב, לידה וצמיחה : העיר שהולידה מדינה", תל אביב 1990.
- שילר אלי (עורך), "העלייה לרגל לארץ ישראל סקירה כללית", קרדום, אריאל, ירושלים, 1981.
- שיק קונרד, "ירושלים לפני חמישים שנה 1846-1896", אריאל, ירושלים, 1998.
- שיק קונרד, "למען ירושלים", אריאל, ירושלים, 1998.
- שמואל מסטצ'קין, "לבנות ולהבנות בה" אדריכלות הקיבוץ בישראל, עורכים : מוקי צור ויובל דניאלי, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- שפרכר שירה, "יפו, התפתחות אורבנית, שינויים ומגמות לפני ואחרי 1948", קורס סוגיות אורבניות, החוג לאומנות ביה"ס לאדריכלות, אוניברסיטת ת"א, 2003.

- Ashbee, C.R, "A Palestinian Notebook 1918-1923", 1923.
- Ashworth Gregory,"Conservation as preservation or as heritage: two paradigms and two answers", Built Environment 23(2), 1997, pp. 92 – 192.
- Achuzat Hachof LTD,"Manshiah Shore Development: Avant Project", 1966.
- Azaryahu, M. "The spontaneous formation of memorial space. The case of Kikar Rabin, Tel Aviv.", in Area, 1996, pp. 501-513.
- Baramki, D. "The art and architecture of ancient Palestine: a survey of the archaeology of Palestine from the earliest times to the Ottoman conquest", Palestine Liberation Organization, Research Center, 1969.
- Ben-Zadok Efraim (editor), "Local Communities and the Israeli Polity" , SUNY Press, 1993.
- Bertand Monk, D, "Architecture and the Palestine Conflict", Duke UP, Durham North Carolina, 2002.
- Benvenist, M. "Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land since 1948", , University of California Press , Berkeley, Los Angeles & London.
- Brand Stewart, "How Buildings Learn", Penguin Books, 1995.
- Brutzkus Eliezer, "Prerequisites for preservation of historic urban quarters", Ministry of Interior, Jerusalem, 1972.
- Cannan Taufik, "The Palestinian Arab House, its Arhitecture and Folklore", Syrian Orphanage Press, Jerusalem, 1933.
- Cohen, E. "Urban Studies 1: The City in the Zionist Ideology", Institute of Urban and Regional Studies, The Hebrew University' Jerusalem' 1970.
- Cohen Nahoum, "Urban conservation", Mass, MIT Press, Cambridge, 1999.
- Diala Khasawneh, "Memoirs Engraved in Stone: Palestinian Urban Mansions ", published by RIWAQ Center for Architectural Conservation.
- Egoz,S. and Merhav, R. "Ruins, ideology and the Other in the landscape: the case of Zippori National Park, Israel." In Journal of Landscape Architecture 4.2, 2009, pp.56-69.
- Fabian Roy, "Jaffa: a narrative of politics and architecture/urbanism", Master of design Thesis, Cambridge, MA, Harvard university, 1999.
- Fawcett Jane, "The future of the past: attitudes to conservation 1174 – 1974", Thames and Hudson, London, 1976.
- Feuerverger, G. "Oasis of dreams: Teaching and learning peace in a Jewish-Palestinian village in Israel", RoutledgeFalmer, 2001.
- Forty Adrian, "Concrete and culture, Amaterial History", London, 2012.

- Fuchs, R. "The Palestinian Arab House Reconsidered, Part 2: Domestic Architecture in the Nineteenth Century", in Katedra, #90, 1998.
- Frederick A. Lazin," Politics and Policy Implementation" , SUNY Press, 1994
- Golzari, N and Sharif ,Y. "Reclaiming space and identity: heritage-led regeneration in Palestine", in The Journal of Architecture Special Issue: Architecture and conflict. Vol. 16, Issue 1, 2011, pp. 121-144.
- Giannini Cristina and Roberta Roani, "Dizionario del restauro e della diagnostica", Nardini, Firenze, 2003.
- Harlap, A. "new Israeli Architecture" ,Associated U niversity Presses, London, 1982.
- Horwitz, A. "The Master Plan for Tel Aviv-Jaffa", in Journal of the American Institute of Planners, 1954.
- ICOMOS, "International charter for the conservation and restoration of monuments and sites" (Venice charter), ICOMOS, Paris, 1964.
- ICOMOS, "International charter for historic gardens " (Florence charter), ICOMOS, Paris, 1982.
- ICOMOS, " Charter for the conservation of historic towns and urban areas " (Washington charter), ICOMOS, Paris, 1987.
- Jawad Salih, A. and Mustafá, W. "Palestine: The Collective Destruction of Palestinian Villages and Zionist Colonization, 1882-1982", Jerusalem Center for Development Studies, 1987.
- Jukiletho Jukka, "A History of Architectural Conservation" ,Butterworth-Heinemann Publishers, in association with ICCROM, Bath Press, Great Britain, 1999.
- Kaplan, M. and Sartre, J.P . "THE TRAUMA OF PALESTINE: TWO URBAN MODELS OF RESETTLEMENT", in Proceedings of the ACSA annual meeting. Vol.4. Association of Collegiate Schools of Architecture, 1988.
- Kashman Iris, "Protecting the "other's" heritage: a proposal for the preservation of the Bayyaraat houses of Jaffa", in Interpreting the past, The future of heritage changing visions, attitudes and contexts in the 21st century, selected papers from the third annual Ename International Colloquium – Monasterium Poortackere Ghent Belgium, Province of east flanders, Flemish heritage institute (VIOE), Ename

Center for Public Archaeology and Heritage Presentation, Brussels, Belgium, 2007.

- Khalidi Walid, "All that Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948", Institute for Palestinian Studies, Washington DC, 1992.
- Khalidi Walid, "Before Their Diaspora: A Photographic History of the Palestinians 1876-1948", Institute for Palestinian Studies ,Washington D.C, 1991.
- Latham Derek, "Creative re – use of buildings", Donhead, Shaftesbury, 2000.
- LeVine, M. "Planning to Conquer: Modernity and its Antinomies in the New-Old Jaffa", in: Haim Yacobi, ed.2004.
- Levin, M. "Modern Architecture in Israel: East or West?", Skira & Rizzoli, Milan & New York, 2005.
- Lichfield Nathaniel, "Economics in urban conservation", Cambridge University Press in association with Jerusalem Institute for Israel studies, Cambridge, 1988.
- Lissovsky , N. "National parks in the service of nation building: the pioneering work of Lipa Yahalom and Dan Zur in Israel" in Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes: An International Quarterly Vol. 32, Issue 2, 2012.
- Macdonald Susan (Ed), "Modern matters: principles and practice in conserving recent architecture", Donhead, Shaftesbury, 1996.
- Meishar, N. "Fragile Guardians: Nature Reserves and forests Facing Arab Villages", in: Haim Yacobi, ed, .2004.
- Nicholas Stanley Price, M/Kirby Talley Jr. and Alessandra Melucco Vaccaro (editors), "Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage", Getty Conservation Instutue, 1996.
- Nitzan-Shiftan, A. "Israelizing Jerusalem: The Encounter between Architectural and National Ideologies, 1967-1977", PhD Dissertation, MIT, 2002.
- Peleg, A. "City of Collision: Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism", 2003.
- Porath, Y. "The political Awakening of the Palestinian Arabs and Their Leadership Towards the End of the Ottoman Period", In Studies on Palestine During the Ottoman Period, Jerusalem, 1975.

- Powell Ken, "architecture reborn: converting old buildings for new uses", Rizzoli, New York, 1999.
- Maruani,T. and Amit-Cohen, "PROTECTION OF RIPARIAN LANDSCAPES IN ISRAEL", in Environment Research Journal, 2009.
- Meinig, D.W. "Symbolic Landscapes", Meinig D.W. (editor) The Interpretation of Ordinary Landscapes", Oxford University Press, New York and Oxford, 1979, pp.164 – 192.
- Morris, B. "The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947-1949", 1987.
- Murry, J. "Jerusalem 1918-1920, Being the Records of the Pro-Jerusalem council during the period of the British Military Administration", C.R, Editor, Ashbee, London, 1921.
- Ratner, Y. "Architecture in Palestine", Palestine & Middle East Economic Magazine, Issues #: 7- 8, 1933.
- Shafir, G. 1989. (Cambridge). "Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict 1882-1914" .
- Ram, U. "Ways of Forgetting: Israel and the Obliterated Memory of the Palestinian Nakba",in Journal of Historical Sociology, Vol. 22, Issue 3 , 2009, pp. 366–395.
- Riwaq – Center for Architectural conservation.
- Romberg, O. R. and Lichtenstein, H. "From vision to reality: 50 years of Israel", Tribune Verlag, 1998.
- Shamir, S. "The Impact of Western Ideas on Traditional Society in Ottoman Palestine", in Studies on Palestine During the Ottoman Period, Jerusalem, 1975.
- Slyomvics, S. "The Object of Memory: Arab and Jew Narrate the Palestinian Village", University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998.
- Slymovics, S. "Discourses on the Pre- 1948 Palestinian Village: The Case of Ein-Hod / Ein-Houd. Traditional Dwellings and Settlements Review", 1993.
- Tel Aviv-Jaffa Municipality, "Rehabilitation & Renewal in Jaffa: Policy Formation & the Means for its Manifestation" , Official Document, 1998.
- The 'Bimkom' foundation - http://eng.bimkom.org/
- Therond Daniel (Ed), "heritage and beyond", Council of Europe, Strasbourg, 2009.
- UNESCO, "Recommendation concerning the safeguarding of the beauty and character of landscapes and sites", UNESCO, Paris, 1962.

- UNESCO, "Recommendation concerning the preservation of cultural property endangered by public or private works", UNESCO, Paris, 1968.
- UNESCO, "convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage", UNESCO, Paris, 1972.
- UNESCO, "Recommendation concerning the safeguarding and contemporary role of historic areas", UNESCO, Paris, 1976.
- UNESCO, "Nara document on authenticity", UNESCO, Paris, 1994.
- UNESCO, "Action plan on Cultural Policies for Development"(The Stockholm Conference), UNESCO, Paris, 1998.
- UNESCO, "convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage", UNESCO, Paris, 2003.
- UNESCO, "Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape", UNESCO, Paris, 2005(1).
- UNESCO, "Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions", UNESCO, Paris, 2005(2).
- Warren John, John Worthington and Sue Taylor (Eds), "Context: newbuildings in historic settings", Architectural Press, Boston, 1998.
- Weizman, E. "Hollow land: Israel's architecture of occupation", Verso, 2012.
- Weizman, E. "The Architecture of Ariel Sharon", 2006.
- Wijesuriya, G. "Restoring destroyed historic sites", New-Delhi, 2003.
- Witztum, E. and Kotler, M. "Historical and cultural construction on PTSD in Israel", in International handbook of human response to trauma, 2000, pp. 103-114.
- www.amnon-baror.co.il
- Yacobi, H. "Constructing a Sense of Place: Architecture and the Zionist Discourse", Ashgate, London, 2004.
- Yoskovich, B. "Planning Tel Aviv-Jaffa: Past, Present & Lessons for the Future", in: Social Processes & Public Policy in Tel Aviv-Jaffa (Vol.2), 1993.
- 'Zochrot' - http://zochrot.org/en